

Međurepublički odnosi u Jugoslaviji 1980-ih

Sošić, Mihael

Undergraduate thesis / Završni rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:964408>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-03**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet

MIHAEL SOŠIĆ

MEĐUREPUBLIČKI ODNOSI U JUGOSLAVIJI 1980-IH

Završni rad

Pula, 2018.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet

MIHAEL SOŠIĆ

MEĐUREPUBLIČKI ODNOSI U JUGOSLAVIJI 1980-IH

Završni rad

JMBAG: 0303044427, redoviti student

Studijski smjer: preddiplomski studij povijesti i talijanskog jezika i književnosti

Predmet: Uvod u hrvatsku suvremenu povijest

Znanstveno područje: humanističke znanosti

Znanstveno polje: povijest

Znanstvena grana: hrvatska i svjetska moderna i suvremena povijest

Mentor: izv. prof. dr. sc. Igor Duda

Pula, rujan 2018.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisani Mihael Sošić, kandidat za prvostupnika povijesti ovime izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

U Puli, 25. rujna 2018.

Student

IZJAVA
o korištenju autorskog djela

Ja, Mihael Sošić dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom *Međurepublički odnosi u Jugoslaviji 1980-ih* koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, 25. rujna 2018.

Potpis

SADRŽAJ

UVOD	5
1. EKONOMSKI ODNOSI	6
1.1. Ekonomska kriza	7
1.2. Pad životnog standarda	9
2. PRIJEPORI OKO USTAVA.....	11
2.1. Kosovska kriza	11
2.2. Prijedlozi za reformu.....	13
3. NACIONALIZMI.....	16
3.1. Uspon Slobodana Miloševića	16
3.2. Mediji i kritika inteligencije	18
3.3. Uloga Slovenije.....	23
ZAKLJUČAK.....	25
LITERATURA	26
SAŽETAK	27
ABSTRACT	28

UVOD

Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ) na političkoj karti Europe bila je znana je kao država nastala u specifičnim okolnostima. Kao takva, ostala je upamćena kao mala i višenacionalna zemlja. Njezin je ekonomski razvoj oscilirao kroz godine, sa konstantnim ekonomskim rastom od početka 1950-ih do kraja 1970-ih, te postupnim padom od kraja 1970-ih, a pogotovo u 1980-ima. Također, na njezin su ukupan razvoj utjecale i povijesne okolnosti jer je njezin poslijeratni razvoj bivao obilježen putevima koje nije prošla gotovo nijedna zemlja. Stvorena je na revolucionarnoj narodnooslobodilačkoj borbi (1941.-1945.), a prethodila joj je Kraljevina Jugoslavija, nastala 1918. godine. Međutim, ona nikad nije funkcionirala onako kako je bila zamišljena. Čitavo njeno postojanje obilježili su što veći, što manji sukobi između njezinih federalnih jedinica, republika i pokrajina.

Sam raspad SFRJ dogodio se početkom 1990-ih, ali korijeni tog raspada potječu još iz kraja 1970-ih kada je državu zahvatila ekonomska kriza. Ekonomska kriza, iako ne jedina, bila je jedan od faktora koja je uvelike pridonijela konačnoj dezintegraciji države. Godine 1979. završilo je razdoblje dobrih rezultata jugoslavenske privrede, a 1980. je umro Josip Broz Tito. Tako se u 1980-e ušlo sa znatnim problemima. Tadašnja jugoslavenska kriza proizašla je iz spleta ekonomskih, političkih i društvenih problema. Snažna interakcija između ovih triju faktora uzrokovala je njezin konačni raspad desetak godina kasnije.

Tema međurepubličkih odnosa u je literaturi poprilično dobro istražena, a pogotovo je tu temu obradio Dejan Jović u svojoj knjizi *Jugoslavija – država koja je odumrla* koja je poslužila kao jedna od osnova za nastanak ovog rada. Ovom su se tematikom bavili i brojni drugi hrvatski povjesničari poput Dušana Bilandžića i Ive Goldsteina, ali i ekonomisti poput Branka Horvata i Marijana Korošića.

1. EKONOMSKI ODNOSI

Gospodarska kriza u Jugoslaviji proizašla je iz tri velike grupe problema koje su u 1970-im godinama sazrijevale, međusobno se podupirale te na koncu i razotkrile. Te tri grupe sačinjavali su problemi niske efikasnosti privređivanja, problem inflacije i problem zaduženja u inozemstvu.¹ Tako je u ekonomskoj znanosti zabilježen jugoslavenski trgovinski deficit koji je 1979. godine iznosio 7,2 milijarde dolara, dok je platni deficit iznosio 3,6 milijardi dolara. No ekonomska situacija sljedeće godine bila je puno gora – dugovi Jugoslavije premašili su brojku od 20 milijardi dolara, nakon čega je naglo skočila inflacija i to za čak 43 posto.² Nakon naglog skoka inflacije iz 1981. godine tržište bilježi veliko nazadovanje, te s njega nestaje mnogo uvozne robe (nafta i ostale sirovine) i dolazi do prekida u procesima proizvodnje. Takvu situaciju u zemlji iskoristile su republike predlažući svoje ambiciozne planove za razvitak zemlje i izlazak iz krize. Taj plan sastojao se od investiranja i podizanja zajmova, čiji bi teret kasnije padao na saveznu vladu. Investicijski val koji je nastao podizanjem međunarodnih zajmova dijelom je bio izazvan kriznom političkom situacijom prethodnih godina, kada su na vlast u Srbiji i Sloveniji došle nove političke strukture, želeći dokazati ono što njihovi prethodnici nisu mogli ostvariti. Tako se krenulo s masovnim ulaganjima s ciljem, između ostalog, da se u Jugoslaviji podigne standard, to jest približi onome na Zapadu.

Srpsko vodstvo procijenilo je nakon Titove smrti da može preuzeti prevlast (u partiji i armiji) kako bi došlo na premoćan položaj u federaciji. Nakon Titove smrti dolazi do otvaranja raznih nacionalnih pitanja, a nakon albanskog, u prvi plan izbilo je srpsko nacionalno pitanje. Položaj diplomacije je ojačao, ali su odmah iza toga uslijedili mnogi unutarnji problemi tako da je Jugoslavija gubila svoj ugled u svijetu, a samim time i njezina diplomacija. Sve se manje postavljalo pitanje kakva će biti Jugoslavija nakon Tita, a sve više hoće li ona uopće opstati. Tita je na čelu zemlje zamijenilo Predsjedništvo sastavljeno od predstavnika svih republika i pokrajina, a čiji se predsjednik mijenjao svake godine, po principu rotacije.

¹ Korošić, Marijan, *Jugoslavenska kriza*, Naprijed, Zagreb, 1988., str. 55.

² Isto, str. 55-57.

1.1. Ekonomska kriza

Donošenjem novog Ustava 1974. godine, republike i pokrajine dobivaju znatno veće ovlasti, dok se ovlasti federacije smanjuju. Samim time, dolazi do veće neovisnosti republičkih i pokrajinskih Saveza komunista u odnosu na saveznu razinu, te do manje ovisnosti republika i pokrajina o federaciji. Početkom 1970-ih dolazi do velike dinamike na političkoj sceni, od intervencija partijskog vrha, povratka starih političara, smjenjivanja direktora i političkog udara na lidere nacionalističkih pokreta. U svemu tome radnici ostaju relativno pasivni. Novim političkim sustavom iz 1974., republike preuzimaju odgovornost za svoj ekonomski položaj i razvoj. Namjera reformi bila je da se poveća neposredno samoupravljanje, te smanji moć poduzetničke tehnokracije, tj. menadžera. Treće, i izrazito važno obilježje reformi bila je integracija privrede, to jest, nastojanje da se razdijeljenu i decentraliziranu privredu ponovno integrira u svrhu ostvarivanja dobrih rezultata.³ Ovakav plan iziskivao je dogovore i sporazumijevanja, te su se svi pluralistički interesi trebali poštivati. No, upravo tada, Jugoslavija ulazi u razdoblje dugotrajne ekonomske i društvene krize.

Kod analize gospodarskih odnosa u Jugoslaviji nužno je promatrati dva aspekta: problem razvoja i problem jednakosti. Nerazvijene republike unutar federacije bile su frustrirane zbog svog nižeg gospodarskog razvoja u odnosu na ostale republike. No, problem je bio i taj što su takozvane „razvijene republike“ zavidjele susjednim zemljama. To se najviše očitovalo kroz životni standard građana. Okolne države tada su već nekoliko desetljeća imale kapitalističko ustrojstvo, dok je Jugoslavija svoju politiku vodila po sustavu socijalizma. Najviše su bile ugrožene velike tvornice i njihovi radnici, a lišena ugroze sigurno nije bila ni poljoprivreda. Stavka iz koje je proizlazio najveći problem je činjenica da je privatni sektor iziskivao puno više rada nego društveni. Politička vlast koja je upravljala gospodarstvom nije uspijevala pronaći adekvatan plan za izlazak iz krize. Jedan od uzroka krize bio je i u tome što se jugoslavenska privredna struktura i ekonomska politika nisu prilagođavale procesu industrijalizacije, koja se, osobito od početka osamdesetih, oslonila gotovo u cjelina na transfer tehnologije sa zapada.⁴ Ono što je situaciju otežavalo bila je i pasivnost među republikama koje nisu imale snažnih inicijativa da pokrenu federaciju prema izlasku iz krize. Također, uz pasivnost vladala je nesloga.

³ Hudson, Kate, *Breaking the South Slav Dream: The Rise and Fall of Yugoslavia*, London, 2003., str. 58-64.

⁴ Bilandžić, Dušan, *Hrvatska moderna povijest*, Golden Marketing, Zagreb, 1999., str. 684.

Kada se gleda radnika kao pojedinca za vrijeme gospodarske krize u Jugoslaviji on se snalazio sam za sebe. Naime, u periodu posljednjih petnaestak godina postojanja Jugoslavije, zbog konstantnog opadanja osobnih dohodaka, sve se veći broj ljudi okrenuo zaradi na druge načine. Proširila se siva ekonomija, porasle su razne špekulacije i crna burza.⁵ Ekonomska kriza je otkrila svu bijedu i poraz sustava i politike razvitka gospodarstva. Indikator vrlo niske izvozne snage privede jest podatak da je, primjerice, 1978. izvoz po glavi stanovnika bio svega 259 USD, dok je u Grčkoj bio 362, u Španjolskoj 358, Italiji 987, a u Austriji 1.628 američkih dolara.⁶

Rast cijena početkom 1970-ih godina nastavio se kroz cijelo drugo desetljeće jakim intenzitetom, a bio je povezan s problemom očuvanja i rasta standarda života. Dugo precijenjeni dinar prvi put je devalviran ubrzo nakon Titove smrti.⁷ Jugoslavija je u to vrijeme doživljavala peti drastični potres u posljednjih 25 godina.⁸ Nikada poslije rata cijene robe nisu bile povećane kao tada. Ekonomski podaci iz 1987. godine pokazuju da se ta velika kretanja cijena nisu smirivala, nego povećavala godišnjom stopom od 200 posto.⁹

Stupanjem teške ekonomske krize produbljuju se unutardržavni problemi, te vlada, partija, i cjelokupna politička vlast pokazuju bespomoćnost u njezinu rješavanju. Jedan od načina kojim se kriza pokušala riješiti bio je i Dugoročni program ekonomske stabilizacije (DPES) koji je sastavila takozvana Kraigherova komisija na čijem je čelu bio slovenski političar Sergej Kraigher, a trebala ga je implementirati tadašnja vlada na čelu sa Milkom Planinc. Ona je tvrdila da je glavni problem bio dogmatizam u SKJ te da je ona koristila pritisak Međunarodnog monetarnog fonda (MMF) kako bi razbila otpore ekonomskim reformama. Baš kao i njezin prethodnik Veselin Đuranović i njeni nasljednici Branko Mikulić i Ante Marković, bila je poražena. Čvrsto je držala do toga da je MMF bio dobrodošao kao saveznik reformskih pokušaja vlade, ali da je problem bio u nerealno postavljenim rokovima.

DPES se pokušao provesti kroz socijalizaciju dugova, tečajnu i kamatnu politiku, te restrikcije. Došlo je do nedostatka robe široke potrošnje (benzin, kava,

⁵ Isto, str. 701.

⁶ Isto, str. 695.

⁷ Duda, Igor, *Pronađeno blagostanje: svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*, Srednja Europa, Zagreb, 2010., str. 29.

⁸ Korošić, str. 58.

⁹ Isto.

deterdženti, lijekovi). Činjeni su razni kompromisi, no gospodarsko stanje se pogoršavalo te su izbili sukobi između republika.¹⁰ Republike i poduzeća unutar njih štitili su svoje interese, čak i po cijenu prekida proizvodnje i trgovine. Iz toga se razvio „gospodarski nacionalizam“, koji je rascjepkao jugoslavensko tržište. Također, stanje je dodatno otežavala neprestana smjena vodstva u saveznim tijelima, porast neodgovornosti i nemogućnost dogovora oko jedinstvenog ekonomskog programa.

1.2. Pad životnog standarda

Razdoblje od kraja 1970-ih dovelo je do drastičnog pada životnog standarda u Jugoslaviji te su građani s vremenom postajali sve svjesniji ekonomske krize u kojoj se nalaze. Standard je u razdoblju od 1979. do 1984. pao za 34%, a mirovine čak 40%. Investicije su smanjene s 34% društvenog proizvoda u 1980. na oko 19,5% u 1984. i početkom 1985. godine.¹¹ Ono što je zanimljivo je da se u takvim situacijama ne pojavljuje veliko negodovanje stanovništva, iz čega bi proizašli razni socijalni nemiri u vidu štrajkova ili prosvjeda. Toga je u Jugoslaviji bilo samo u izoliranim slučajevima. Premda se sa sigurnošću ne može naći konkretan razlog tome, postoje dvije moguće indikacije. Prva je ta da su radnici gajili nadu da će im s vremenom biti bolje, dok je druga indikacija puno shvatljivija, a očitovala se kroz bolovanja, sivu ekonomiju, krađe, masovno neplaćanje računa itd.

Ekonomska kriza se počela očitovati u svakodnevnom životu kroz strogu štednju i restrikcije. Jugoslaviju je zbog loše ekonomske politike naftna kriza 1979.-1980. teško pogodila.¹² Nemogućnost vraćanja dugova i nedostatak deviza dodatno su povećali potrebu za mjerama štednje pa se paket vladinih restriktivnih mjera krajem 1982. usredotočio na prikupljanje potrebnih deviza zbog čega je uveden depozit za putovanja u inozemstvo, limitirano je korištenje deviznih računa, a uvoz obustavljen ili smanjen, što se odrazilo na nestašicu goriva i niza drugih proizvoda.¹³

Od polovice 1970-ih, samostalno su se mogle zaduživati i republike, što je ubrzalo njihov razvoj, no svaka se republika ponašala kao da će dug u ime federacije vraćati

¹⁰ Hudson, str. 63.

¹¹ Bilandžić, str. 700.

¹² Duda str. 27.

¹³ Isto, str. 29-30.

netko drugi.¹⁴ Kriza se kao riječ „udomaćila“ u medijskom prostoru i u svakodnevnom govoru. Građani su se žalili na porast troškova života, pad životnoga standarda, nepravdu, narušavanje radničkih prava, način raspodjele dohotka i sredstava za osobne dohotke te stanova i stambenih kredita, na nepravilnosti pri zapošljavanju, mito, korupciju i bogaćenje mimo rezultata rada.¹⁵ Svaki premijer koji bi došao na vlast javno bi kritizirao partiju, iako je i sam dio nje i samim time protiv dubinskih reformi. Savezna vlada je sve više slabila te se našla u nemogućnosti kontrole republika koje su se sve više počele ponašati kao samostalne države.

Kada se gleda stanovništvo, teško je navesti konkretne podatke o njegovoj realnoj imovini, ali je moguće iznijeti podatke o novčanoj. Primjerice, 1986. se od njihovih sveukupnih sredstava 46 posto odnosilo na dinarska sredstva, dok su ostatak činila devizna.¹⁶ Ukupna bilanca stanovništva bila je pozitivna i neznatno veća od ukupnog financijskog duga privrede bankama.¹⁷ Iz toga se može zaključiti da se ukupni novčani dug privrede financirao sredstvima stanovništva. Tokom visoke inflacije, kada je kamatna stopa od nje bila manja, svaki dinar koji se držao u banci ili u gotovini, svojem je vlasniku donosio gubitak. Glavnica kredita se smanjivala, a stanovništvo nije ostvarivalo nikakve realne kamate, a to se najviše očitivalo u posljednjim inflacijskim godinama. Dohodak stanovništva se uz "inflatorni porez" prenio društvenom sektoru privrede umjesto bankama.¹⁸ Ovakva situacija inicirala je negativne psihološke rezultate na stanovništvo, kojemu je životni standard od početka 1980-ih neprestano opadao. U tom su metežu brojni građani iskoristili inflaciju kao sredstvo kojim će dignute kredite jeftino otplatiti, budući da u Jugoslaviji nije bilo valutne klauzule koja bi kredite vezala za neku stabilnu valutu, poput njemačke marke ili američkog dolara. Inflaciju su iskoristili i šverceri deviza, koji su na crnom tržištu građanima za dinare prodavali devize. Evidentno je također bilo i pogoršanje integracije radnika u društveni sistem, a to se najviše vidjelo kroz podatke o bolovanjima koji su u to vrijeme sezali do alarmantnih razmjera.¹⁹

¹⁴ Isto, str. 27.

¹⁵ Isto, str. 34.

¹⁶ Korošić, str. 62.

¹⁷ Isto.

¹⁸ Isto.

¹⁹ Isto, str. 63.

2. PRIJEPORI OKO USTAVA

Osamdesete godine osim ekonomskom krizom bile su obilježene problematikom nacionalnih odnosa. Što se tiče međurepubličkih odnosa, oni su nerijetko bili obilježeni tenzijama i međusobnim neslaganjem. Još za Titova života Srbija je poduzela inicijativu za reviziju novoga konfederalno-federalnog Ustava iz 1974. godine.²⁰ No, Titovo je rukovodstvo brzo razotkrilo prave namjere Srbije. Kako je svaka republika i pokrajina imala svoje predstavnike u Komisiji za politički sustav pri CK SKJ, donesen je zaključak da se politički sustav ne bi trebao mijenjati, nego da bi se i dalje trebao razvijati prema načelima iz 1974. godine.²¹ Naime, prijedlog je bio stavljanje veta na bilo koju predloženu inicijativu, a dovoljno je bilo da ga priloži samo jedna republika ili pokrajina unutar federacije kako inicijativa ne bi bila prihvaćena.

Primjer ozbiljnijeg nacionalnog bunta, koji je također povezan s interpretacijama Ustava, pobuna je albanske manjine na Kosovu 1981. godine. Zahtjev da Kosovo postane zasebna republika doveo je do pokretanja latentnog srpskog nacionalizma unutar Saveza komunista Srbije. U to vrijeme Jugoslavija je imala oko 1,7 milijuna Albanaca koji su činili 7,7% ukupnog jugoslavenskog stanovništva.²² Većina tog stanovništva (85%) bila je koncentrirana u na području SAP Kosovo čiji je razvoj ovisio o saveznim fondovima za nerazvijene krajeve.

2.1. Kosovska kriza

Međutim, među kadrovima i među masama širio se i dojam o nedovoljnoj pomoći Jugoslavije. Kako bi se saniralo stanje na Kosovu, CK SKJ je naredio povezivanje poduzeća iz Srbije, svih ostalih republika, te SAP Vojvodine kako bi se Kosovo u što većoj mjeri integriralo u stvaranje zajedničkog dohotka. Vezano za političku kulturu na Kosovu, ona je obuhvaćala niz zadataka u području obrazovanja, kulture, razvojne politike itd. Sve navedene političke trzavice na Kosovu 1981. bile su

²⁰ Jović, Dejan, *Jugoslavija – država koja je odumrla. Uspon, kriza i pad Kardeljeve Jugoslavije (1974-1990)*, Prometej, Zagreb, 2003., str. 258-261.

²¹ Isto, str. 323.

²² Hudson, str. 64.

važne jer su otvorile mogućnost da državno-centralističke snage ugroze jugoslavenski federalizam. Do tog čina nije došlo odmah iz razloga što je dio srpskih komunista još uvijek stajao na pozicijama federalizma. Na tim istim pozicijama bila su i rukovodstva i članstvo ostalih republika i SAP Vojvodine, jer su bili svjesni da bi dovođenje u pitanje autonomije Kosova otvorilo političku krizu Jugoslavije s nesagledivim posljedicama. Republičko rukovodstvo Srbije je neposredno nakon prvih kosovskih demonstracija, u proljeće 1981., pokrenulo inicijativu za ograničenje autonomija pokrajina. Prosvjedi na Kosovu bili su krvavo ugušeni, a vojska je stavljena u viši stupanj bojne pripravnosti.²³ Na Kosovu je bilo uvedeno izvanredno stanje, a posljedice tog stanja bile su destruktivne za politički status samog Kosova, njegovu ekonomiju, znanost, kulturu, zdravstvo, školstvo, medije i život stanovništva u cjelini. Isto tako, uvođenjem izvanrednog stanja došlo je do velikog porasta policijskog nasilja nad Albancima, te su oni u sljedećim godinama bivali izloženi uhićenjima, represiji i ostalim oblicima torture. Rukovodstva republičkih i pokrajinski saveza komunista osudili su prosvjed na Kosovu, te su ih prozvali kontrarevolucijom. Posljedice nereda na Kosovu naveliko su oštetile tadašnju jugoslavensku državu, te se smatralo da je ovaj čin prosvjeda bio prva velika opasnost nakon Drugog svjetskog rata. Kosovo je od samog nastanka socijalističke Jugoslavije bilo „vrući krumpir“ kojim se nitko nije želio temeljito baviti, čak ni sam Tito. Sve rješenja koja su se na Kosovu primjenjivala bila su većinom kozmetičkog karaktera, i služila su samo tome da se trenutno stanje ili kriza smiri, a u isto vrijeme nitko se nije bavio time da nađe trajno rješenje za kosovsko pitanje. Represija koja je od početka 1980-ih primjenjivana na Kosovu nije značila smirenje situacije, dapače, sukobi su se samo povećavali.

Taj val nezadovoljstva iskoristilo je tada novo lice na političkoj sceni. Slobodan Milošević je iskoristio s namjerom da mu omogući brži uspon i učvršćenje na vlasti. Govor koji je održao na Kosovu 25. travnja 1987. često se uzima kao datum početka srpskog nacionalizma u vrhu političke strukture Srbije.²⁴ U tom se metežu Milošević, tada u svojstvu izaslanika predsjednika Predsjedništva SR Srbije, isprva nije lako snašao, ali nakon što je proveo 13 sati u razgovoru s lokalnim stanovništvom, stekao je njihovo povjerenje. Milošević je u svom govoru kombinirao titoistički slogan o bratstvu i jedinstvu s pozivom Srbima i Crnogorcima da ne napuštaju svoje kuće,

²³ Jović, str. 280-281.

²⁴ Isto, str. 381.

njive i uspomene.²⁵ Bez obzira što je tko mislio o njemu, Milošević je nakon Kosova polja 1987. postao "narodnim vođom", doduše samo jednog naroda.²⁶

Povod još većim nemirima na Kosovu bio je i događaj od samo nekoliko mjeseci kasnije. U noći 3. rujna 1987. dvadesetogodišnji Aziz Keljmendi, ročnik Albanac s Kosova, u spavaonici vojarne u Paraćinu ubio je automatskom puškom četvoricu i ranio sedmoricu svojih kolega.²⁷ Keljmendijev zločin odmah je iskorišten u dnevno-političke svrhe, poglavito u kritikama naspram Albanaca. Nekoliko dana kasnije u Beogradu je održan sprovod Srđana Simića, jednog od ubijenih ročnika, te je taj sprovod iskorišten za masovno javno okupljanje građana i prosvjed protiv položaja Srba na Kosovu. O atmosferi skupa najviše govori to što je sprovod završen odlaskom 20.000 ljudi na grob Aleksandra Rankovića te uz pjevanje državne himne.²⁸ U listopadu 1988. proveden je udar na rukovodstvo Kosova, koje je palo uz pritisak prisutnih vojno-policijskih snaga.²⁹ Donošenjem novog republičkog Ustava 25. ožujka 1989., koji će se temeljiti na konceptu jedinstvene države, Srbija će privremeno ugušiti svaku pobunu na Kosovu, ali i pokazati koje će biti njezine metode u daljnjem rješavanju jugoslavenske krize.

2.2. Prijedlozi za reformu

Kako pod utjecajem krize na Kosovu, tako i zbog drugih čimbenika, do 1983. godine postalo je jasno da se jugoslavenski problem ne može riješiti samo stabilizacijom ekonomije, ali ni samo represijom protiv demonstracija na Kosovu. O problemu unutar političkog sistema i samog njegovog funkcioniranja više se nije raspravljalo samo u političkim vrhovima, nego i u široj javnosti koja je uključivala akademsku zajednicu, novine, i građanstvo općenito. Bilo da se radilo o ekonomskoj ili političkoj krizi, spomenute grupe, koje su ponekad govorile u ime svojih republičkih elita, a ponekad i bile kritične prema njima, ovaj put su elitu prisilile da i sama razmotri problem. Prvi formalni zahtjev za raspravu o pitanjima političkog sustava

²⁵ Isto, str. 382.

²⁶ Žufić, Ivana, *Jugoslavija 1989. godine. Pogledi hrvatskoga tjednika Danas i srpskoga tjednika NIN*, Radionica za suvremenu povijest, Istraživanja diplomanata pulskog sveučilišta 2011.-2013., ur. Igor Duda, Anita Buhin, Igor Stanić, Srednja Europa, 2013., str. 138

²⁷ Jović, str. 388.

²⁸ Isto, str. 390.

²⁹ Bilandžić, str. 734

došao je iz krugova partijske inteligencije. Godine 1982. Predsjedništvu CK SKJ predloženo je formiranje komisije, čiji bi zadatak bila rasprava o sljedeće četiri teme: razlozi za još uvijek snažnu i prisutnu kontrolu ekonomskog sustava od strane političke elite, povećanje odgovornosti političara kroz promjene u izbornom sustavu, nekontrolirani porast birokratskog aparata u zemlji i pitanje demokratizacije.³⁰ Otvoreno pismo CK SKJ uputio je predsjednik Ustavnog suda Srbije Najdan Pašić tvrdeći da je uzrok krize samoupravljanje te da ih treba tražiti u četiri prethodno navedena elementa.³¹ Pašićevo otvoreno pismo potaklo je val sličnih inicijativa iz krugova beogradske inteligencije. No, Pašićeva je inicijativa bila nešto drugo; ne samo da je kao član Centralnog komiteta SKJ imao aktivnu političku ulogu, nego i zato što je govorio u ime Srbije i drugih reformatora.³²

Budući da je Milka Planinc, predsjednica vlade, tad već prelazila na stranu reformatora, Hrvatska nije mogla biti direktno protiv političkih reformi. Istodobno, nije htjela prihvatiti ni ono što je predlagala Srbija. Ovakva pozicija učinila je Hrvatsku idealnom republikom za vođenje komisije vezane za provođenje reforme političkog sustava. Kako se političkoj reformi ne bi dalo preveliko značenje ona je osnovana kao radna grupa, što joj je davalo niži status od komisije.³³ Novonastalom radnom grupom predsjedavao je tadašnji predsjednik Predsjedništva CK SKH Josip Vrhovec. On se istaknuo u svojim napadima na unitarizam i srpski nacionalizam s početka 1980-ih, a pred kraj 1983. pozvao je javnost na otvorenu i demokratsku raspravu o problemima političkog sustava. Rasprava je u međuvremenu prerasla u najširu javnu raspravu ikad održanu u socijalističkoj Jugoslaviji i trajala je sve do proljeća 1985. kada je Vrhovčeva komisija ponudila „kritičku analizu funkcioniranja političkog sistema“. Tekst analize bio je sastavljen kroz nekoliko mjeseci, a najznačajniji doprinos dao je zagrebački profesor politologije Jovan Mirić. On je u svojim javnim nastupima tvrdio da je problem u samom Ustavu iz 1974. godine. Prema njemu je Ustav odstupio od temeljnih načela jugoslavenskog federalizma, formuliranih još za vrijeme Drugog zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu.³⁴

Deklaracija sa zasjedanja u Jajcu spominjala je pet jugoslavenskih naroda, ne spominjući narodnosti, te definiravši Jugoslaviju kao federativnu državu

³⁰ Jović, str. 311.

³¹ Isto, str. 312.

³² Isto, str. 312-313.

³³ Isto, 313.

³⁴ Isto, 313-314

republikanskog tipa. Teza da Jugoslavija nije ni konfederacija ni federacija bila je u suprotnosti s AVNOJ-em. Pokrajine, koje su u međuvremenu postale konstitutivni element federalizma, na AVNOJ-u nisu ni spomenute.³⁵ Iz navedenih elemenata moglo se jasno zaključiti da su razlike među pokrajinama izrazito velike, te da novonastalo uređenje nije direktni izraz partizanske borbe. Prema Miriću, novo uređenje države bilo je u potpunoj suprotnosti s temeljnim idejama koje su pokretale Titove partizane. Najnovija Jugoslavija (ona formulirana Ustavom iz 1974.) bila je utemeljena na nacionalnom, a ne demokratskom ili klasnom principu. Mirić je najvjerojatnije bio prva osoba iz kruga intelektualaca koja je otvoreno kritizirala Edvarda Kardelja i njegov zaključak da je federacija kao forma države zastarjela. Kada se radilo o Titu, Mirić je zaključio da je on prilikom donošenja Ustava propustio vidjeti kamo vode predložene reforme političkog sustava. Otvoreno je kritizirao i ostale političare, a to se najviše odnosilo na Vladimira Bakarića i njegov koncept nacionalnih ekonomija koje je proglasio glavnim izvorom nacionalizma. Ovakva analiza zbunila je i podijelila partijske redove, a posebno partijsku inteligenciju. S obzirom da je Mirić bio jedan od najistaknutijih marksističkih analitičara u zemlji, nalazio se u zavidnoj poziciji jer nije pripadao nijednoj od postojećih intelektualnih grupa u okviru jugoslavenskog marksizma. Kao Srbin iz Hrvatske, sa stavovima različitim od tadašnjeg hrvatskog vrha, te ljevičar koji je prognozirao propast sustava, imao je jedinstvenu poziciju unatoč oštrim osudama drugih kritičara i svojih radnih kolega. Njegov najoštiji kritičar bio je njegov kolega sa zagrebačkog Fakulteta političkih znanosti, Zdravko Tomac, koji je i sam sudjelovao u pripremanju Ustava iz 1974. godine. On je tvrdio da problem nije u Ustavu, nego u njegovoj sporoj i selektivnoj primjeni.³⁶ Prema njemu, nije se radilo o ustavnim, nego o „izvanustavnim i neustavnim praksama“, koje su izrodile krizu u Jugoslaviji.³⁷

³⁵ Isto, str. 313-314.

³⁶ Isto, str. 314-316.

³⁷ Isto, str. 318.

3. NACIONALIZMI

Nastavak i pogoršanje krize u Jugoslaviji pojačavalo je tenzije u političkim krugovima. Tako je 23. i 24. studenog 1984. održana 18. sjednica CK SK Srbije s ciljem provođenja reformi kako bi se izašlo iz krize. Glavni je govornik na toj sjednici bio Bogdan Trifunović koji se zalagao za rješavanje, prema njima, najvažnijeg problema, a to je kako primijeniti ustavni princip da su pokrajine dio Srbije. Srpska je politika prema reformama političkog sustava bila formulirana u 38 teza koje su se temeljile na četiri zahtjeva, koji su između ostalog uključivali okrupnjavanje ekonomskih jedinica spajanjem i proširivanjem osnovnih organizacija udruženog rada (OOUR-a) u veća i funkcionalnija poduzeća, jačanje izvršne vlasti, demokratizaciju izbornog sustava i ujedinjenje Srbije povećavanjem ovlasti republike u odnosu na pokrajine.³⁸ Ovakvim je reformama Srbija mogla preuzeti i veću odgovornost za razvoj Kosova.

3.1. Uspon Slobodana Miloševića

Osamnaesta sjednica CK SK Srbije ostala je zapamćena po konfliktu dvojice njenih sudionika. Došlo je do javnog sukoba između Marije Miškolci Zvekić iz Vojvodine te tadašnjeg predsjednika beogradskog komiteta Slobodana Miloševića. Sukob se zbio zbog javne kritike Miškolci Zvekić koja je bila protiv 38 teza, smatrajući da navedene teze podsjećaju na Mirićev koncept reforme Jugoslavije.³⁹ Njoj se žestoko usprotivio Milošević govoreći kako su Srbi umorni od stalnih optužbi za tlačenje i od stalnog opravdavanja da nisu takvi i da ne žele ujedinjenu Jugoslaviju. Upravo je u tom trenutku Slobodan Milošević započeo svoju ozbiljnu političku karijeru uz podršku svojih kolega istomišljenika. Veći dio hrvatskih političara iz tog vremena smatrao je da je ključ odnosa bio u Jugoslaviji, a ne u Srbiji.⁴⁰ Problem je bio u tome što se pitanje Kosova konstantno otvaralo i aktualiziralo u svrhu optužbe Srbije da je njegovo pitanje nezadovoljavajuće riješilo. Prema Vrhovcu, SKJ nije uspjela svladati nacionalizme unutar države, a samim time i srpski hegemonizam. Partija je samo uspjela nakratko potisnuti srpske tenzije, a

³⁸ Isto, str. 319.

³⁹ Isto, str. 320.

⁴⁰ Isto, str. 322.

hegemonizam se vrlo brzo opet pojavio i to u obliku teze da je bitka za Kosovo – bitka za Jugoslaviju.⁴¹ Kako je smatrao Vrhovac, sve je krenulo putem Srbije i njezine vladavine nad Kosovom te inicijacijama da se stvori velika srpska država, to jest Velika Srbija. Smatrao je već tada da je to najopasnija teza, potpunosti antiavnojska s velikom vjerojatnošću za izazivanje otpora kod drugih republika.⁴²

Narednih godina u srpskoj se politici počinje izdvajati uži krug političara na čelu sa tada mladim Miloševićem. Ambiciozan i poprilično sposoban bankarski direktor pridobio je simpatije javnosti govoreći ono što „narod želi čuti“. Kao predsjednik CK SK Srbije unutarpartijskim pučem očistio je Gradski komitet Beograda od neistomišljenika te je u međuvremenu davao podršku Srbima protiv Albanaca na Kosovu. Velik broj Srba ga je u kratkom roku prihvatio kao zaštitnika interesa same Srbije. Kroz naredne godine pridobio je i naklonost Srba u ostalim jugoslavenskim republikama, samim time i u Hrvatskoj. U ljeto 1988. uz pomoć militantnih grupa kosovskih Srba započeo je s organizacijom masovnih mitinga koje je on nazivao „antibirokratskom revolucijom“, a mediji „jogurt revolucijom“ budući da je pri prosvjedima pred skupštinom Vojvodine zgrada bila zasuta jogurtima. Na taj način je kroz sljedećih nekoliko mjeseci potaknuto iznuđivanje ostavki rukovodstava u autonomnim pokrajinama i u SR Crnoj Gori. Tim je činom, iako ne *de iure*, *de facto* ukinuta autonomija pokrajina. Često spominjući svoju „borbu za Jugoslaviju“, nagovještavao je skorašnji neposredan pritisak Srbije na vodstva drugih republika.⁴³ Naredne 1989., na proslavi 600. obljetnice bitke na Kosovu, Milošević je istakao srpsku hrabrost, odlučnost i požrtvovnost te je istaknuo mogućnost izbijanja novih sukoba kazavši: „Danas, opet smo pred bitkama i u bitkama. One nisu oružanje, mada ni takve još nisu isključene.“⁴⁴ U kasnijim fazama sukoba i ratova u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, ta se izjava tumačila kao otvorena najava rata.

Srbi s Kosova tražili su reviziju Kardeljeva koncepta federacije, ali i preispitivanje cjelokupnog socijalističkog narativa. Čak se i srpskim političarima činilo nemogućim prihvatiti ovako radikalne zahtjeve. Srbi sa Kosova su tada započeli sa prijetnjama o kolektivnom iseljavanju i organizacijom marševa u Beogradu. Zahtjev koji su postavili bila je ideja o jednakosti s drugima. Kao što su Albanci vjerovali da ih

⁴¹ Isto, str. 321.

⁴² Isto, str. 322-323.

⁴³ Goldstein, Ivo, *Hrvatska povijest*, Novi Liber, Zagreb, 2003., str. 366-367.

⁴⁴ *Jugoslavija - Država za jedno stoljeće*, epizoda 9, ur. Ninon Slav Lovčević, Hrvatska radiotelevizija, 30.08.2017.

se u Jugoslaviji ne tretira isto kao druge, tako su i Srbi tvrdili da na Kosovu žive u uvjetima ekonomske, političke i etničke diskriminacije. Prema podacima koje je predstavio sekretar CK SK Srbije Zoran Sokolović, nakon 1981. s Kosova je iselila 31.000 Srba i Crnogoraca, a 2000 kućanstava je prije iseljavanja prodalo svu svoju imovinu.⁴⁵ Zaključno s tim, isto kao i Albanci, tražili su svoju republiku. Promovirajući revolucionarne metode i ideju jedinstva, Milošević se javnosti predstavio kao Titov nasljednik. On je pokušao s obnovom Titove ideje o bratstvu i jedinstvu te povratkom onoj Jugoslaviji prije Ustava iz 1974. godine. Milošević je često u svojim govorima tvrdio da je socijalizam „nalepša i najprogressivnija ideja našeg doba“.⁴⁶

3.2. Mediji i kritika inteligencije

Nestabilno stanje u državi uzrokovalo je daljnje podjele u javnosti i unutar političkih elita. Te podjele su se prelile i u medijski prostor koji je bio republički te samim time i pod djelomičnom kontrolom lokalnih političkih elita. Liberalizacija jugoslavenskog političkog prostora najviše se očitovala kroz polemike između novinara i novina iz različitih republika.⁴⁷ Mediji se nikada nisu usuđivali napasti svoje vodstvo. Samo neki mediji (*Polet* u Hrvatskoj, *Naši dani* u Bosni i Hercegovini, i *Mladina* u Sloveniji) uspjeli su barem na trenutak izmaći toj kontroli zahvaljujući savezništvu i pokroviteljstvu koje su uživali kod nekih političara. S izuzetkom Kosova, nije bilo prevelike opasnosti od unutarnjih nemira koji bi bili motivirani političkim razlozima. U slučajevima sukoba "štampe i politike" prvo su stradavali glavni urednici, a ta praksa je u Srbiji bila najvidljivija.⁴⁸ Gotovo sve tiskovine u Srbiji (*Student*, *Svet*, *Politika*, *NIN* i dr.) bile su time zahvaćene.⁴⁹ U uređivačkoj politici srpskih novina primjenjivane su i teze iz Memoranduma SANU.⁵⁰ Javnost je bila sve nezadovoljnija politikom, ali je svoje nezadovoljstvo usmjeravala prema drugima, to jest izvan vlastite republike, što je činila pomoću medija koji su bili pod kontrolom republičkih elita. S povećanjem političkih konflikata povećavalo se i medijsko nastojanje da se podrži vlastita republika i njena politika. Ono što je bilo paradoksalno je činjenica da

⁴⁵ Jović, str. 384.

⁴⁶ Isto, str. 401

⁴⁷ Isto, str. 323.

⁴⁸ Žufić, str. 128.

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ Isto, str.129.

je uvođenje javnosti u političku bitku dovelo do njezine homogenizacije iza vlastitih vođa i time je umjesto da oslabi, ojačalo njihove pozicije.⁵¹ Republičke elite otvarale su vrata javnosti svakome tko je podržavao njihovu poziciju bez obzira na to kakav se motiv krio iza toga. Sredinom 1980-ih provedeno je javno istraživanje koje je pokazalo da je povjerenje Jugoslavena u politički sustav i u SKJ u naglom i konstantnom padu, iako je podrška pojedinim političarima i republičkim elitama u medijima rasla.⁵²

U to vrijeme Jugoslaviju uz već prisutne etničke trzavice potresaju i brojne ekonomske afere. Neke od najpoznatijih su gradnja pruge na relaciji Beograd-Bar koja je građena na inicijativu JNA te je ekonomski bila potpuno promašena investicija. Zatim afera gradnje autoceste Zagreb-Okučani, umjesto gradnje autoceste Zagreb-Split, afera vezana za tvornicu glinice u Obrovcu, koja je proglašena jednom od najpromašenijih investicija u Hrvatskoj, te zasigurno najpoznatija afera, takozvana afera Agrokomerc iz 1987., koja je izazvala veliki ekonomski potres kada je privredni gigant iz Velike Kladuše izdavao mjenice bez pokrića i to uz znanje direktora Fikreta Abdića.⁵³

Iste se godine Hrvatska našla pod paljbom drugih republika, poglavito Srbije i njezinog Saveza udruženja boraca narodno oslobodilačkog rata (SUBNOR) koji je optužio Hrvatsku za krađu zbog visokih troškova izgradnje sportskih objekata pri organizaciji Univerzijade u Zagrebu. Međutim, Univerzijada je polučila takav uspjeh da su se kritičari morali povući.⁵⁴

Bez obzira što su svi u Jugoslaviji formalno gledajući bili ravnopravni, Srbi, Hrvati i Slovenci, kao najutjecajniji narodi, su u stvarnom smislu bili smatrani nositeljima jugoslavenskog projekta i zato su neslaganja između Slovenije, Hrvatske i Srbije bila najopasnija. S obzirom da je Srbija bila najveća jugoslavenska republika, a Srbi najbrojniji narod u zemlji, upravo je zbog toga srpsko pitanje ujedno bilo i jedno od najosjetljivijih. Cijela je Jugoslavija bila svjesna da bi otvaranje tog pitanja mogu ugroziti kompletnu državu te utjecati na njezino jedinstvo i ugroziti njezinu nezavisnost. Velik problem proizlazio je iz činjenice da bi se zagovornici

⁵¹ Jović, str. 325.

⁵² Goati, Vladimir, *Politička anatomija jugoslavenskog društva*, Naprijed, Zagreb, 1989., str.. 98

⁵³ *Jugoslavija – država za jedno stoljeće*, ep.7, ur. Ninoslav Lovčević, Hrvatska radiotelevizija, 01.07.2017.

⁵⁴ Isto.

velikodržavnih tendencija mogli povezati sa Sovjetskim Savezom koji nije krio javno ustrajanje za recentralizacijom Jugoslavije i povratkom državnog socijalizma kao državnog ustroja. Srbija je, osim što je bila najveća, bila i jedina jugoslavenska republika s pokrajinama – Vojvodina sjeveru i Kosovo na jugu. Zbog takve situacije moglo se očekivati još teže usklađivanje odnosa između republika i pokrajina jer se odnosi između republičkog i pokrajinskih vrhova nisu mogli razriješiti. Državu je konstantno pratilo negodovanje njezinih republika kao apel na osjećaj nepravde i nejednakosti. Prva situacija koja je protumačena kao odgovor na nezadovoljstvo u državi dogodila veoma brzo nakon usvajanja Ustava iz 1974. godine. Naime, 1975. dogodio se niz incidenata koji su uključivali i naglašavanje samoprozvanih državnih karakteristika pokrajina te ignoriranje Srbije kao republike koja pod svojom vlašću drži teritorije pokrajina. Ono što je iritiralo srpske političare bilo je konstantno naglašavanje da je Srbija samo susjedni teritorij svojih pokrajina.⁵⁵

Sredinom 1978. srpski političari su s pokrajinskima održali sjednicu na kojoj je republički vrh predstavio takozvanu *Plavu knjigu*, u kojoj je naveo sve probleme iz kojih je proizlazilo neslaganje između pokrajina i Srbije. Kosovski su političari optužili Dragoslava Markovića te Petra i Ivana Stambolića za pokušaj oduzimanja statusa dobivenog 1974. te su knjigu nazvali *Biblijom srpskog nacionalizma*.⁵⁶ S druge strane, političari u Vojvodini su predložili kompromis koji je podrazumijevao da se kompletna situacija u formalnom smislu stavi kao *ad acta*, ali da se u onom neformalnom smislu vodi više računa o svima pa tako i o SR Srbiji.⁵⁷ Veliko neugodno iznenađenje i za Markovića i dvojicu Stambolića bilo je protivljenje *Plavoj knjizi* od strane srpskih političara. Već potpuno iscrpljeno promjenama ustava, srpsko političko rukovodstvo odlučilo je pristati na *status quo*. Tako je godinu poslije postignut dogovor s Titom o povlačenju kosovskih optužbi da su srpski političari nacionalisti. Zauzvrat je *Plava knjiga* morala biti zaboravljena. Na koncu niti jedna od „sukobljenih strana“ nije bila zadovoljna. Tito je među srpskim političkim vrhom izgubio na popularnosti, a i činjenica je da je dogovoreni kompromis bio samo odgađanje problema na nekoliko godina.

Još jedan dokument koji je u Jugoslaviji izazvao brojne reakcije bila je tzv. bijela knjiga, čiji je službeni naziv bio *O nekim idejnim i političkim tendencijama u*

⁵⁵ Jović, str. 259.

⁵⁶ Isto, str. 262.

⁵⁷ Isto, str. 263.

umjetničkom stvaralaštvu, književnoj, kazališnoj i filmskoj kritici, te o istupima jednog broja kulturnih stvaralaca u kojima su sadržane politički neprihvatljive poruke, a koju je izradio i 1984. objavio Centar za informiranje i propagandu CK SKH, po narudžbi tadašnjeg člana predsjedništva CK SKH Stipe Šuvara.⁵⁸ U njoj su kritizirane brojne javne osobe zbog njihova stvaralaštva koje je po mišljenju SK bilo politički neprihvatljivo. Knjiga je najveću buru izazvala u SR Srbiji, budući da je većina nepoćudnih autora u knjizi bila upravo iz Srbije, a materijal je nastao u radionici CK SKH.⁵⁹ U knjizi su se tada na udaru našli i najutjecajniji srpski intelektualci, među njima i oni koji su činili tzv. kritičku inteligenciju poput Dobrice Ćosića, Brane Crnčevića, Antonija Isakovića, Gojka Đoge i drugih. Većina citiranih autora kasnije su bili potpisnici čuvenog Memoranduma sprske akademije nauka i umetnosti (SANU).⁶⁰

Krajem 1970-ih u Srbiji se oformila veća skupina koja je za cilj imala izražavanje različite razine aktivizma, protivljenje eliti te naginjanje ka promjenama u državi. Teško je reći je li ta grupa imala sasvim jasan program, ali je činjenica da je na trenutak pridobila pozornost javnosti i vlasti. Daljnji tok događaja koji je uslijedio nakon Titove smrti ne bi imao dramatične posljedice za ideološku pravovjernost jugoslavenske elite da se nije dogodila kriza na Kosovu. Izbijanje te krize bio je dovoljan razlog praxisovcima i drugim disidentima da optuže elitu za nerješavanje stvarnih uzroka krize.⁶¹ Tako su se u krugovima, prije svega srpskih kritičkih intelektualaca, otvorila brojna pitanja koja su također uključivala pitanje zahtjeva za decentralizacijom, što je bila posljedica osjećaja da vlasti u Srbiji imaju sve manje sluha za sve društvene slojeve. U to vrijeme široj javnosti nisu bile vidljive podjele unutar elite, ali su itekako postojale. Podjele, osim što su slabile stvarnu moć elite, omogućavale su veći stupanj zaštite unutar same Srbije. Kroz optužbu da je ekonomska i politička kriza stvarni razlog nazadovanja države, kritička je inteligencija bila lišena optužbi za krizu u Srbiji.

Godine 1981. došlo je do velikog vala aktivizma među književnicima i drugim intelektualcima u Srbiji, nakon što je bosansko-srpski pjesnik Gojko Đogo, kao autor zbirke pjesama *Vunena vremena*, optužen za vrijeđanje vrijednosti i simbola

⁵⁸ *Bijela knjiga Stipe Šuvara*, originalni dokument Centra CK SKH za informiranje i propagandu od 21. ožujka 1984., Večernji edicija, Zagreb, 2010., str. 7.

⁵⁹ Isto.

⁶⁰ Stipe Šuvar, *Moji obračuni s njima*, www.slobodnaevropa.org, 20.09.2018.

⁶¹ Jović, str. 335.

revolucije te lika Josipa Broza Tita.⁶² Đogo je zatvoren, a srpska vlast je pokazala arogantnost ne uzevši u obzir apele brojnih beogradskih intelektualaca koji su podnijeli peticiju da se Đogu pusti iz zatvora, dok je Udruženje književnika Srbije pokrenulo večeri solidarnosti s njim. S vremenom se na tim večerima počelo skupljati sve više ljudi, a u međuvremenu se ovoj književnoj organizaciji pridružilo i srpsko Društvo filozofa te Književna omladina Srbije. Zahtjevi kritičke inteligencije, koja je sada okupila širi krug ljudi oko sebe, otvorili su druga politička pitanja koja su se odnosila i na ekonomiju, politički sustav i ustavni poredak, manjak političke slobode i neslobodu. Potom je godinu kasnije u krugovima Udruženja književnika Srbije formiran Odbor za zaštitu umjetničkog stvaralaštva, koji je ubrzo postao simbol liberalno-demokratskog protesta protiv režima. Djelovanje kritičke inteligencije srpski su političari držali marginalnim, jer je bilo uzrokovano stvarnim problemom, to jest situacijom na Kosovu i općim stanjem u Jugoslaviji.⁶³ U počecima srpska vlast od slovenske i hrvatske nije tražila izvršavanje bilo kakvih akcija prema svojim intelektualcima, ali su im međuvremenu su im počele pristizati požurnice. Cijelo to vrijeme Đogo je bio u zatvoru, a samo sudstvo upravo zbog podjele unutar elite, nije znalo što će s njim. Tako su ga u lipnju 1983., nakon tri mjeseca provedena u zatvoru, pustili na slobodu zbog lošeg zdravstvenog stanja.

Za vrijeme čitavog razdoblja jugoslavenskog zajedništva, na jugoslavenskoj su političkoj i društvenoj sceni, čas otvoreno, čas prikriveno, djelovale velikosrpske ambicije.⁶⁴ Dana 24. rujna 1986. beogradske *Večernje novosti* otkrile su postojanje tajnog dokumenta koji je najoštrije osuđivao ustavne institucije i pozivao u obranu navodno ugroženog srpskog naroda.⁶⁵ Optuživali su Hrvatsku i Sloveniju za udruživanje u "protusrpsku koaliciju", a dokument je nosio ime *Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti* te je postao borbeni poklič onih snaga koje su htjele srušiti Jugoslaviju i uspostaviti Veliku Srbiju.⁶⁶ Idejni tvorac dokumenta bio je Dobrica Ćosić koji je teze razvio s četrnaest srpskih akademika.⁶⁷ Memorandum je u cijeloj Jugoslaviji naišao na zgražanje i osudu.⁶⁸ Kao konačni cilj imao je ili srpsku prevlast u Jugoslaviji, a ako to ne bude moguće, onda uspostavljanje Velike Srbije u njezinim

⁶² Isto, str. 336.

⁶³ Isto, str. 337.

⁶⁴ Bilandžić, str. 729-733.

⁶⁵ Isto.

⁶⁶ Isto.

⁶⁷ Isto.

⁶⁸ Isto.

etničkim granicama. Dokument je naišao i na osudu tadašnjeg srpskog političkog vrha na čelu s Ivanom Stambolićem, koji je tvrdio da je dokument *rekvizijem za Jugoslaviju*. Slobodan Milošević, koji je tada preuzeo vodstvo srpskih komunista, prijetvorno se pozivao na Tita i suprotstavljao se antisocijalističkim ideologijama te Memorandum nije podržao.⁶⁹ No to je bila samo varka. Njegov cilj je bio učvrstiti se u partiji kako bi srušio Stambolića u svrhu ostvarivanja memorandumskih ideala.

3.3. Uloga Slovenije

Od samog početka osamdesetih Ljubljana i Beograd bili su dva centra opozicijskog djelovanja protiv postojećeg sustava, no disidenti nikad nisu uspjeli formirati jedinstveni blok. Stoga su srpski intelektualci 1985. predložili slovenskima stvaranje zajedničke jezgre za djelovanje na jugoslavenskoj sceni.⁷⁰ Međutim, dočekao ih je hladan tuš kada su im Slovenci rekli da oni trebaju „odbaciti svaki internacionalizam i univerzalizam“, te da oni „žele u Europu, a ne u Jugoslaviju“.⁷¹ Međutim, to nisu bile prve trzavice između Slovenaca i Srba.⁷² One su se već bile pojavile i na te godine održanom Kongresu Saveza književnika Jugoslavije u Ljubljani, na kojem su sudionici odbili srpskog kandidata Miodraga Bulatovića za predsjednika Saveza smatrajući da je njegov stav o Jugoslaviji i drugim narodima u njoj neprihvatljiv. Sve veći sukobi unutar Saveza književnika Jugoslavije dovest će do toga da će on postati prva svejugoslavenska organizacija koja će se raspasti, a njezin će raspad nagovijestiti što čeka ostale savezne institucije.⁷³

Slično kao i srpska, slovenska se opozicijska scena 1980-ih temeljila na demokratskom konceptu „civilnog društva“, koji je prije svega promovirao list *Mladina* i na nacionalističkom konceptu koji je u svom središtu imao zaštitu nacionalnih interesa. Jedno od pitanja u tom okviru bila je i militarizacija društva. Zbog toga što je potegnuo to pitanje i zahtijevao da se armija podvrgne ustavnom poretku i tretira kao svaka druga savezna institucija, Janez Janša, član predsjedništva slovenske omladinske organizacije, morao je podnijeti ostavku.⁷⁴ Početkom 1987. skupina slovenskih intelektualaca iz "Nove Revije 57" izlazi s platformom slovenskog

⁶⁹ Stipe Šušvar, *Moji obračuni s njima*, www.slobodnaevropa.org, 01.09.2018.

⁷⁰ Jović, str. 426.

⁷¹ Isto, str. 427.

⁷² Isto, str. 427.

⁷³ Isto, str. 428 - 429.

⁷⁴ Isto, str. 430.

nacionalnog programa.⁷⁵ Opće raspoloženje slovenske javnosti u tom razdoblju sve je više naginjalo prema opciji Slovenije kao samostalne države. U ispitivanjima javnog mnijenja iz 1987. pokazalo se da 53 posto ispitanika želi izaći iz Jugoslavije.⁷⁶

Nakon provedenih antibirokratskih revolucija, krenuli su i pozivi za sazivanjem izvanrednog Kongresa SKJ. Milošević se nadao uvođenju sustava „jedan član, jedan glas“, u kojem bi srpska partija, kao najbrojnija, a također i uz pomoć svojih saveznika u ostalim republičkim partijama, stekla uvjerljivu nadmoć nad drugima i *de facto* svela slovensku organizaciju na malu manjinu unutar SKJ. Posljednji, 14., a prvi izvanredni, kongres SKJ održao se od 20. do 23. siječnja 1990. u *Sava centru* u Beogradu.⁷⁷ Delegati su radili u tri komisije.⁷⁸ Najznačajnija od njih bila je Komisija za reformu političkog sustava.⁷⁹ U dva dana debate slovenska je delegacija oponirala glavnim idejama koje je većina bila spremna podržati, uključujući i novom statutu SKJ.⁸⁰ Svi slovenski prijedlozi na kongresu bili su velikom većinom glasova odbijani, a srpski prihvaćani. Tada su slovenski delegati odlučili napustiti kongres u znak protesta. Iako je to bio prvi put u povijesti da su delegati tako napustili kongres, Milošević je zatražio da se s kongresom nastavi kao da se ništa nije dogodilo. Međutim, hrvatska se delegacija tome usprotivila te je sjednica odgođena, a kasnije će se pokazati da je to bilo zauvijek. Unatoč izjavama slovenskih političara da "raspad SKJ nije fatalan događaj za budućnost Jugoslavije", upravo je raspad SKJ bio ključan za raspad države.⁸¹

⁷⁵ Bilandžić, str. 736.

⁷⁶ Jović, str. 431.

⁷⁷ Pauković, Davor, „Posljednji kongres Saveza komunista Jugoslavije: uzroci, tijek i posljedice raspada“, *Suvremene teme*, 2008., str. 4.

⁷⁸ Pauković, str. 7.

⁷⁹ Isto, str. 8.

⁸⁰ Jović, str. 475.

⁸¹ Isto, str. 476-477.

ZAKLJUČAK

Dobri međurepublički odnosi u Jugoslaviji bili su jedan od stupova na kojima je ona počivala. Čim je taj osjetljivi balans narušen, došlo je i do društvenih i političkih problema u zemlji. Stalno prebacivanje ključnih odnosa na različite republike pridonijelo je njenoj daljnjoj destabilizaciji. Umjesto da surađuju, različite međurepubličke osovine, čas Zagreb-Beograd, čas Beograd-Ljubljana i druge, gledale su kako bi nametnule svoje interese i svoje poglede na budući razvoj zemlje. Je li raspad socijalističke Jugoslavije bio rezultat ekonomske krize ili one nešto dublje – političke i društvene – vrlo je teško odgovoriti. No činjenica je da su sva tri razloga, svojim pojavljivanjem i međusobnim uvjetovanjem, dovela do raspada ove države. Njezin je raspad indirektno bio prouzročen rezultatima akcija koje su poduzimale političke elite unutar zemlje i donošenja njihovih subjektivnih odluka koje su se pokazale kobnim u svim aspektima, a najviše u onom gospodarskom. Ekonomska i državna kriza koja je započela još krajem sedamdesetih godina, da bi osamdesetih dobila puni zamah, nije uspjela biti riješena sve dok nije uvjetovala raspad države. Iako naizgled jedinstvena, jugoslavenska je ekonomija bila previše konfliktna i imala je previše suprotnih interesa da bi funkcionirala onako kako je trebala. Svakako se ne može reći da je za konflikte i na kraju raspad odgovorna samo ekonomska kriza, ali je ona bila to ulje na vatri koje je dodatno rasplamsalo godinama zatomičane probleme i strasti. Čim se ona razmahala, u prvi plan su isplivale međunacionalne i međurepubličke trzavice.

Gospodarska kriza u Jugoslaviji u suštini je samo pripomogla raspadu ideološkog konsenzusa unutar jugoslavenske političke elite koji je sa sobom pokrenuo i raspad državnih institucija. U konačnici je upravo taj komunističko-socijalistički dogmatizam spriječio prijeko potrebne opsežne ekonomske i društvene promjene. Reformi je bilo, ali ne dovoljno sveobuhvatnih. Kako bi se osigurao opstanak države. I sam konflikt između teorije i prakse, kada se govori o socijalističkim državama, gotovo je neizbježan te je državu razdirao od vrha pa do dna društvene piramide. Zbog svog posebnog i drugačijeg pokušaja pristupa socijalizmu, kroz liberalniji pristup nego ostale socijalističke zemlje, Jugoslavija je do samog svog kraja ostala je „nedovršena“ država te kao takva nije uspjela smoci snage i oduprijeti se dugogodišnjim krizama koje su na nju navirale sa svih strana, te je naposljetku i pregazile.

LITERATURA

1. Bilandžić, Dušan, *Hrvatska moderna povijest*, Golden Marketing, Zagreb, 1999.
2. *Bijela knjiga Stipe Šuvara*, originalni dokument Centra CK SKH za informiranje i propagandu od 21. ožujka 1984., Večernji edicija, Zagreb, 2010.
3. Duda, Igor, *Pronađeno blagostanje: svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*, Srednja Europa, Zagreb, 2010.
4. Goati, Vladimir, *Politička anatomija jugoslavenskog društva*, Naprijed, Zagreb, 1989.
5. Goldstein, Ivo, *Hrvatska povijest*, Novi Liber, Zagreb, 2003.
6. Jović, Dejan, *Jugoslavija, država koja je odumrla; Uspon, kriza, i pad Kardeljeve Jugoslavije (1974 – 1990)*, Prometej, Zagreb, 2003.
7. Korošić, Marijan, *Jugoslavenska kriza*, Naprijed, Zagreb, 1988.
8. Milanović, Toni, „Kriza 1980-ih u Jugoslaviji i međunarodni pogledi“, *Rostra: časopis studenata povijesti Sveučilišta u Zadru*, svibanj 2011., br.1, str. 85-92.
9. Pauković, Davor, „Posljednji kongres Saveza komunista Jugoslavije: uzroci, tijek i posljedice raspada“, *Suvremene teme*, 2008., br. 1, str. 21-33.
10. Žufić, Ivana, „Jugoslavija 1989. godine. Pogledi hrvatskoga tjednika Danas i srpskoga tjednika NIN“, *Radionica za suvremenu povijest: Istraživanja diplomanata pulskog sveučilišta 2011.-2013.*, ur. Igor Duda, Anita Buhin, Igor Stanić, Srednja Europa, 2013., str. 127-146.

Medijski izvori

1. *Jugoslavija – država za jedno stoljeće*, epizode 7 i 9, urednik Ninoslav Lovčević, Hrvatska radiotelevizija, 2007.
2. Šuvar, Stipe, *Moji obračuni s njima*, www.slobodnaevropa.org

SAŽETAK

Posljednje desetljeće postojanja socijalističke Jugoslavije označeno je snažnom ekonomskom krizom. Ta je kriza, zajedno sa ostalim faktorima, poput nefunkcionalnog političkog sustava, pomogla proizvesti razne međurepubličke sukobe i svađe. U isto vrijeme došlo je i do niza pokušaja rješavanja političke i ekonomske krize. Unatoč tim pokušajima, cjelovita reforma zemlje na kraju nije uspjela. U osamdesetim godinama ponovno su na površinu isplivali stari sukobi, koji su, zajedno sa nedostatkom političke volje, doveli do konačnog raspada države. Ovaj rad je pokušaj kratkog i cjelovitog pregleda situacije u Jugoslaviji u posljednjem desetljeću njenog postojanja, te analizira unutarjugoslavenske odnose i pokušaje da se prepreke koje su u njima postojale riješe.

Ključne riječi: Jugoslavija, socijalizam, kriza, međurepublički odnosi

ABSTRACT

Inter-republican relations in socialist Yugoslavia in the 1980s

The last decade of the existence of socialist Yugoslavia was marked by a bitter economic crisis. This crisis, among other things, helped to fuel various inter-republican disputes and conflicts. At the same time there were various attempts to curb the on-going political and economic crisis. Despite these attempts, a total overhaul of the country was at the end unsuccessful. In the 1980s the old conflicts resurfaced and, together with a lack of political unwillingness, ultimately led to the country's demise. This thesis is an attempt to give an overall view on the country's situation in the 1980s, and to analyse the internal Yugoslav relations and the attempts to overrun these obstacles

Keywords: Yugoslavia, socialism, crisis, inter-republican relations